

Festival Oude Muziek Utrecht

Door Agnes Van Der Horst

Björn Schmelzer van Graindelavoix:

'EEN SJAMAAN DIE DEMONEN OPWEKT'

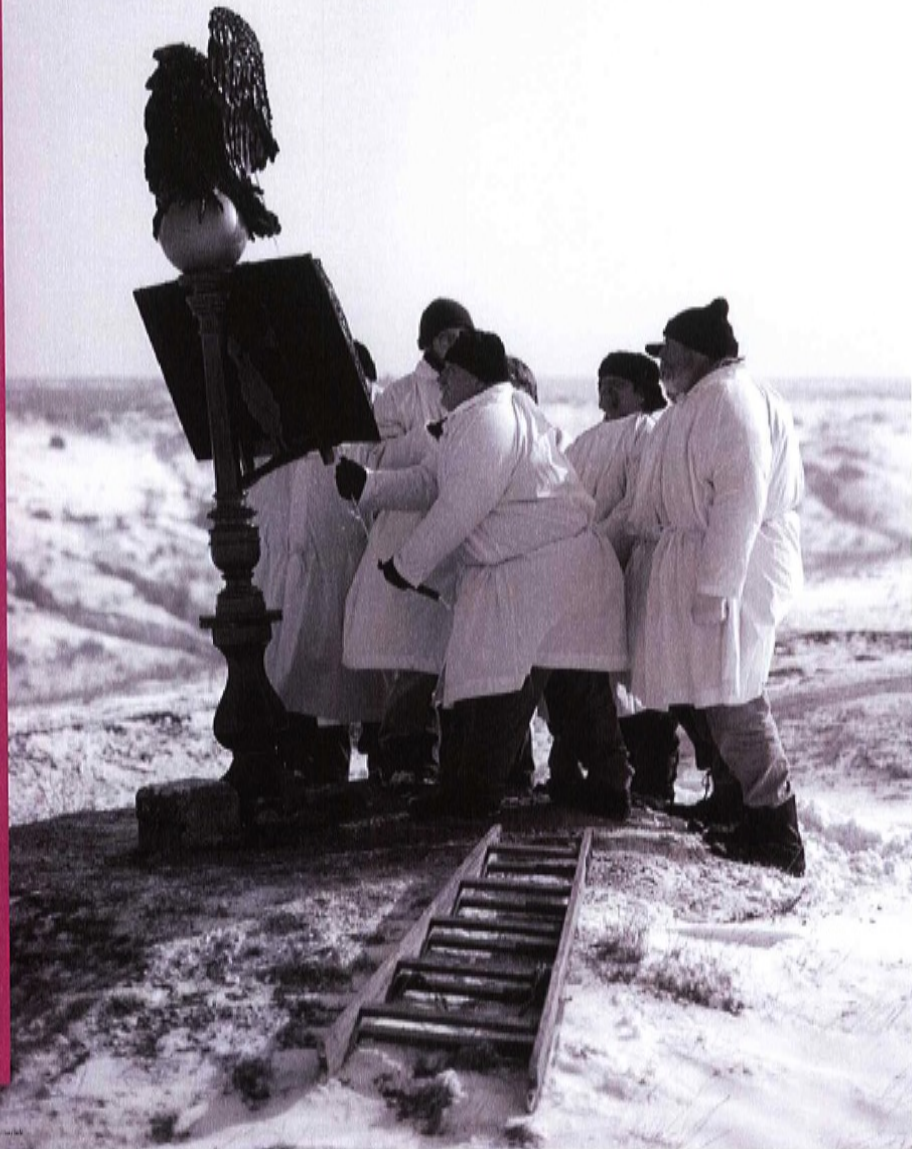
festival
oudemuziek
 utrecht

BIJÖRN SCHMELZER VAN GRAINDELAVOIX:
'EEN SJAMAAN DIE DEMONEN OPWEKT'

AGNES VAN DER HORST
KOEN BROOS

TEKST
BEEELD

16 tom
oudemuziek

Ossuaires heet het concert dat Graindelavoix tijdens het komende festival geeft. Letterlijk vertaald betekent dat *knekelhuisjes*. Toch heeft de dertiende-eeuwse polyfonie die de zangers brengen weinig of niets met de dood te maken, maar alles met het leven en het nu. Graindelavoix-leider Björn Schmelzer over de achtergronden van dit cinema-concert, over de geesten uit het verleden en hun betekenis voor de toekomst van de oude muziek.

Björn Schmelzer zit met Graindelavoix in Lissabon. Halverwege ons Skype-gesprek komt er een telefoontje binnen van zijn manager, die met een aantal zangers vanaf het vliegveld onderweg is naar de stad. Vraagt Schmelzer aan hem: 'Is alles oké met de krokodil?'

De vraagtekens in mijn ogen zijn zo groot dat hij lachend vertelt dat Graindelavoix in Portugal de *Missa Caput* van Johannes Ockeghem gaat uitvoeren en dat in dat concert een bescheiden rol is weggelegd voor een opgezette nijlkrokodil. Want, zo legt hij uit: 'Dat *caput* in de titel is kort voor *caput draconis*, de kop van de draak. Ockeghem heeft die mis waarschijnlijk gecomponeerd voor de rituelen rond de drakenspelen die in zijn tijd werden gehouden in onder meer Mons (Bergen), de streek waar Ockeghem vandaan kwam. In het stadhuis van Mons is nog altijd een krokodillenkop uit de vijftiende eeuw te zien. Die kop moet Ockeghem gekend hebben. We hebben die mis een beetje getheatraliseerd door al zingend een opgezette krokodillenkop aan elkaar door te geven.'

VERSCHUILEN ACHTER PARTITUREN

Het is kenmerkend voor optredens van Graindelavoix: wie nietsvermoedend naar hun concerten gaat, krijgt behalve een gave uitvoering altijd iets mee dat de nieuwsgierigheid prikkelt en vraagtekens oproept.

Spannender dan die drakenkop is dat Graindelavoix deze hele complexe mis van Ockeghem uit het

hoofd zingt. Schmelzer kwam op het idee om dit te doen bij het lezen van een boek van de Amerikaanse musicologe Anne Maria Busse Berger. In *Medieval Music and the Art of Memory* stelt zij dat de kostbare manuscripten uit de middeleeuwen en de renaissance zoals we die kennen uit bibliotheken en musea, nooit bedoeld waren om uit te zingen. Het waren eerder bundels met verzameld muziekmateriaal of iets wat wij nu 'koffietafelboeken' zouden noemen: mooi verluchte codices in het bezit van aristocratische heren, die ze aanschafften als verzamelobjecten om mee te pronken. De zangers van toen zongen al dat polyfone repertoire, zoals de missen van Machaut, Ockeghem of Josquin, uit het hoofd. 'Een aantrekkelijke theorie,' vond Björn Schmelzer. 'Ik wilde onderzoeken wat het van buiten leren van zo'n groot ingewikkeld werk zou doen met het geheugen van de zangers. Bovendien vermoedde ik dat het, ook voor een hedendaags publiek, een verschil als van dag en nacht zou maken als zangers die muziek uit hun hoofd zouden zingen – in plaats van koorleden die zich verschuilen achter partituren. We hebben het hier in Lissabon uitgeprobeerd en het werkte prachtig. We stonden in een cirkel in het midden van een kerk met het publiek om ons heen. Geen enkele zanger had een partituur. Vanaf het moment dat de muziek klonk, vond er een evocatie plaats van iets dat bijna demonisch was. Er was muziek, maar waar zij begon of eindigde was niet duidelijk. Doordat we, zoals we meestal doen, fiorituren en ornamenten toevoegden, wist men niet of er werd geïmproviseerd of niet. Bovendien moeten zangers zonder partituur heel sterk op elkaar letten. Ze kijken elkaar aan en geven soms tekens. Er ontstaat een lichaamstaal die heel anders is dan wanneer iedereen achter een lessenaar staat en naar een dirigent kijkt. Daardoor werd het een heel theateraal concert.'

Schmelzer merkte ook dat door deze manier van zingen de muzikaliteit van de uitvoering steeg. 'En,' zo voegt hij er aan toe, 'je komt zo ook dichterbij de manier hoe zangers het vroeger deden. Want met name in geschriften van mensen die destijds poly-

fonie afkeurden, staat te lezen dat die zangers daar maar vreemd stonden te bewegen en dingen deden die niet gepast waren in de kerk.'

KNEKELHUISJES

De afgelopen jaren maakte Graindelavoix zijn optredens gaandeweg theateraler door er steeds vaker suggestieve en associatieve elementen aan toe te voegen. De samenwerking met Rosas, het dansgezelschap van de bekende Vlaamse choreografe Anne Teresa de Keersmaeker, is zo'n element. In het programma *Cesena*, waarmee het Festival Oude Muziek twee jaar geleden opende, werkte Graindelavoix ook met De Keersmaeker, wat een mysterieuze voorstelling opleverde met dansende zangers en zingende dansers. Dat was overigens lang niet tot genoegen van iedereen, zo bleek, en daar was Björn Schmelzer toch wel een beetje van geschrokken. Niettemin wil hij op die weg verder gaan, zij het elke keer anders. Dat blijkt ook uit het programma *Ossuaires* waarmee Graindelavoix komend festival aandoet.

Een ossuarium is een knekelhuis, een beenderenverzameling. En Schmelzer vat dat op als een metafoor voor onze cultuur. 'Wij vormen met zijn allen als het ware een levend ossuarium. Als je door een stad als Utrecht of Antwerpen loopt, voel je de substraten, letterlijk de onderliggende lagen van de tijd. Onze cultuur is ontstaan door ruïne op ruïne te stapelen. En de vraag is hoe, en hoe sterk wij met dat verleden zijn verbonden.'

Uit die gedachte ontvouwde zich een aantal projecten waarvan het cinema-concert *Ossuaires* het eerste deel is. Enerzijds bestaat het uit gezangen uit het dertiende-eeuwse officie voor de in 1231 gestorven heilige Elisabeth van Hongarije, gecomponeerd door Pierre de Cambrai en ook in Cambrai (Kamerijk) teruggevonden. Anderzijds is het een visualisatie van de reizen van de dertiende-eeuwse architect en tekenaar Villard de Honnecourt. Hij trok door Noord-Frankrijk, reisde naar Brussel en via Lausanne naar Hongarije. Onderweg tekende hij in zijn logboek machinerieën, dieren, mensen en de

gotische kathedralen die hij tegenkwam. Dat carnet met die mooie tekeningen is bewaard gebleven en dat is dan ook wel zo'n beetje het enige wat er bekend is over deze middeleeuwse reiziger. Behalve dan dat hij ook degene moet zijn geweest die het hart van de heilige Elisabeth van Hongarije naar de abdij van Cambrai bracht. Björn Schmelzer: 'Dat hart werd in die kathedraal vereerd, omdat Elisabeth een grote schenking had gedaan om een nieuw gotisch koor aan de kathedraal te laten bouwen. Zij was dus een van de sponsors van de gotische kunst.' Villard de Honnecourt was overigens niet de enige die rondreisde met organen of stukjes lichaamsdelen van gestorven heiligen, vertelt Schmelzer. Er bestond in de middeleeuwen een levendige handel in relikwieën. Ze werden verkocht of gestolen en door heel Europa verspreid. 'Wat mij intrigeerde was dat die lichaamsdelen en organen een soort netwerk vormden. Ze markeerden de routes waarlangs pelgrims reisden. Neem de route naar Santiago de Compostela: die voert langs kerken die allemaal een stukje van het lichaam van de heilige Jacobus bezitten zodat de pelgrims die onderweg kunnen bezoeken. Al die lichaamsdelen samen vormen een groot spookachtig lichaam en tegelijkertijd een sociaal-religieus netwerk. Relikwieën hadden ook een economisch doel. Een abdij met een belangrijke relikwie trok veel pelgrims. Die zochten onderdak en moesten eten en drinken en dat was goed voor de plaatselijke middenstand. Zo waren in het stedelijke Europa van de middeleeuwen religie en economie sterk met elkaar verbonden en zo is ook de gotische kunst verspreid geraakt.'

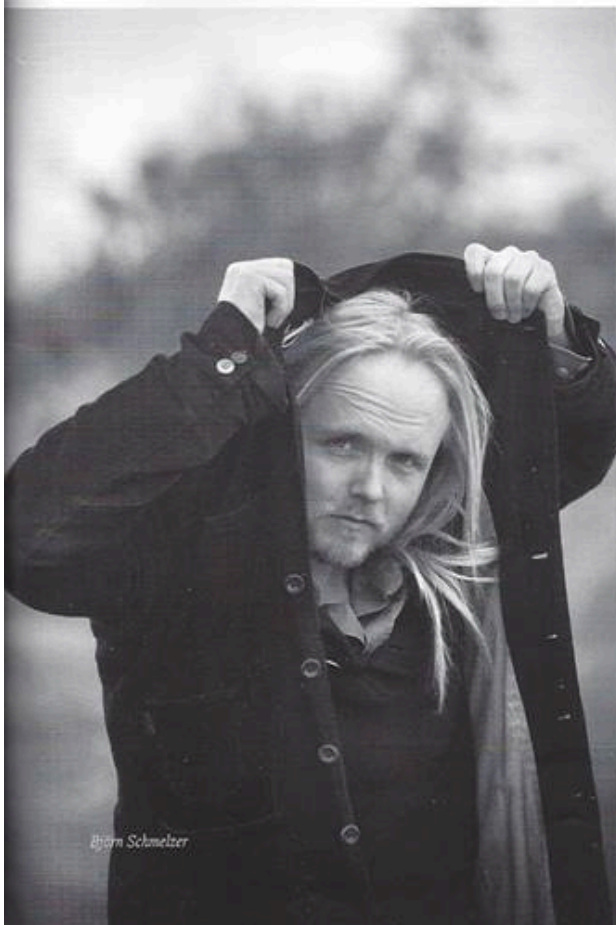
EEN CINEMA-CONCERT

Graindelavoix onderscheidt zich van andere in de middeleeuwen en renaissance gespecialiseerde vocale ensembles doordat ze de muziek in de context laten van de tijd waaruit zij stamt. Met theaterale elementen en het bewust inzetten van minder gepolijste stemmen klinkt in de zang van het koor als het ware de aarde door waarop de mensen van toen

liepen. Zo wil Björn Schmelzer ook in het cinema-concert *Ossuaires* de reizende relikwieënhandelaars, de gotiek, de kathedraalbouw en de middeleeuwse economie deel uit laten maken van de vroeg-dertiende-eeuwse gezangen van Pierre de Cambrai. Over de manier waarop heeft hij lang nagedacht en uiteindelijk besloot hij een film te maken rond Villard de Honnecourt – geen historische film maar een hedendaagse, surrealistische roadmovie in het spoor van Villard, met acteurs en actrices en met een soundtrack van Graindelavoix. 'Ik ben altijd met heel veel dingen tegelijk bezig en ben ook van verschillende markten thuis. Het was al lang een droom van

mij een film te maken. Maar het moest *low budget* en daarom heb ik zoveel mogelijk vrienden en collega's ingeschakeld. Anne Teresa de Keersmaeker speelt bijvoorbeeld een hoofdrol en fortepianiste Claire Chevallier speelt mee. Ik heb zelfs Paul Van Nevel gevraagd of hij cafébaas wilde komen spelen. Hij wilde niet: een gemiste kans voor hem natuurlijk!' De speelfilm is nog niet klaar, maar voor het concert is van de beelden een montage gemaakt die tijdens de voorstelling op een groot scherm te zien is – vandaar dat het cinema-concert wordt genoemd. 'De beelden vertellen geen verhaal maar ze roepen sterke associaties op. Je ziet de landschappen die Villard de Honnecourt gezien heeft, alleen zie je ze zoals ze nu zijn. Je hoort geen mensen praten maar wel natuurgeluiden, zoals van water en van voetstappen in de sneeuw. Je zou het kunnen beschrijven als een anderhalf uur durende videoclip. Het geheel, de beelden op het scherm met daaronder de zangers van Graindelavoix, vormt een soort middeleeuws tweeluik.'

'Ik wil de mensen een totaalervaring geven', antwoordt Björn Schmelzer op mijn vraag waarom voor hem het brengen van de muziek alléén niet genoeg is. 'Ik wil associaties oproepen zodat er een synesthesie ontstaat van beeld en geluid. Maar die beelden zijn geen historische plaatjes, het is geen educatieve kathedraalentocht. Er wordt in onze cultuur al veel te veel uitgelegd en visueel gemaakt. Ik overdrijf misschien een beetje, maar er is niets ergers voor een mens dan met een gids door een museum te lopen waarbij alles wat er te zien is wordt uitgelegd! Muziek kan in dat opzicht bevrijdend zijn. Als je naar muziek uit de veertiende en vijftiende eeuw luistert kun je de tijd horen in de meest pure zin van het woord. Maar daarbij wordt je luisterervaring vaak gestuurd en geblokkeerd door de betekenissen die door onze cultuur worden opgedrongen. Ik zou willen dat mensen een meer tactiele, een bijna fysieke verbintenis krijgen met de muziek. Daarom presenteren we bij de muziek een beeld dat tegelij-

Björn Schmelzer

kertijd ook weer een antibeeld is. De beelden die we bijvoorbeeld opriepen in onze voorstelling *Cesena* van twee jaar geleden zeggen wat mij betreft veel meer over de essentie van de middeleeuwse muziek dan wanneer je met historische pofbroeken gaat lopen.'

DE TOEKOMST VAN HET VERLEDEN

Twee jaar geleden werd er door het festivalpubliek nogal heftig gereageerd op de voorstelling *Cesena* van Graindelavoix. Sommigen verlieten 'Schandel!' roepend de zaal. Gaat dat weer gebeuren met *Ossuaires*? 'Het is niet de bedoeling controverser op te wekken,' antwoordt Björn Schmelzer. 'maar ik merk dat dit bijna automatisch gebeurt als je het illustratieve weglaat en een ander beeld toont van de oude muziek en de cultuur dan het beeld dat mensen al in hun hoofd hebben.' Hij realiseert zich dat hij daarmee muzikliefhebbers een soort houvast ontnemt en dat ze zich daardoor diep geraakt kunnen voelen. Tegelijkertijd is dat ook weer precies wat hij wil: een nieuw beeld van het verleden aanbieden. Want die vastgeroeste beelden van het verleden en de standaardmanieren waarop de muziek van vroeger tot klinken wordt gebracht, vindt hij de dood in de pot. 'Daardoor wordt het verleden onder een glazen stolp gezet, het leeft niet meer. Maar kunst en cultuur, en dus ook de kunst en cultuur uit het verleden, moeten iets teweeg brengen in het leven van nu. Op dat vlak beweeg ik me met Graindelavoix: we willen barsten veroorzaken in de beleving van de muziek en cultuur van de middeleeuwen en renaissance. Ik wil de muziek niet alleen in handen laten van mensen die er op een historiserende manier mee omgaan. Dan wordt de wereld van de oude muziek een eiland, iets wat los staat van het heden. Een concert van Graindelavoix is als een soort installatie waarin je binnentreedt en een beleving hebt die niet alleen akoestisch is maar een totaliteit. Voor mij heeft oude muziek te maken met surrealisme en met avant-garde. Muziek uit een ver verleden opnieuw brengen is eigenlijk al een bizarre, surrealistische handeling.'

Zorgt een groep als Graindelavoix ervoor dat de oude muziek vooruit kan, een toekomst heeft? Björn Schmelzer wil er in ieder geval alles aan doen om dat te bewerkstelligen. 'Ik wil een componist als Ockeghem zo uitvoeren dat er in de muziek van zijn tijd iets doorwerkt dat onze tijd raakt. Want we zijn niet losgeknipt van het verleden. Ons heden is een gelaagd verleden, we wonen en leven er bovenop en we kunnen in die grond boren waardoor er iets naar boven komt. Zoals een sjamaan demonen opwekt en uit de grond stampt. Ik denk dat dat de enige manier is waarop de oudmuziekpraktijk toekomst heeft.' ■

---

festival oudemuziek utrecht

ZO 25 AUG, 21.00 UUR
DOMKERK

Graindelavoix / Björn Schmelzer
Ossuaires: een cinema-concert
